

з сваім аэрапортам, там растлумачылі, што бабкі — гэта гатоўка, грошы. І ўжо сьмела падыходзіць ст'юардэса да саўка дый кажа: „Халыва, сэр“. Пра-святлеў савок і пачаў даваць два пляны — па выпіўцы і закусі. Сапраўды, як у прыказцы: „Піў, як у бот ліў“.

Таго, хто любіць жыць на халыву, завуць халывішчык. Відаць, у нас насыпе-ла ўжо неабходнасьць стварыць таварыства халывішчыкаў і назваць яго „Ха-лыва“. Адны і тыя ж на прэзэнтацыях, на прыёмах, на ўгодках. Гэта халыві-шчыкі кажуць: „На халыву і гарчыца салодкая“.

Хапун

Віталь Цыганкоў

Хапун — красамоўнае сьведчаньне трагічнай пераемнасьці беларускай гісторыі XX стагодзьдзя, калі добра вядомыя словы набываюць новы сэнс і новае жыцьцё.

Калі сёньня журналісты апісваюць падзеі, зьвязаныя з вулічнымі маса-вымі акцыямі апазыцыі, то „хапун“ — лепшае слова для перадачы экспрэсіі моманту. Затрыманьне, рэпрэсіі, перасьлед — усё гэта недастаткова, усё гэта занадта агульна і бесстаронна. „Хапун“ — іншая справа, ад слова адразу вее гарачынёй падзеяў. Скажаў „хапун“, і адразу ўсё зразумела, адразу ў галаве паўстае маляўнічая карціна разгону мітыngu альбо дэманстрацыі, калі людзі ў цывільным вылоўліваюць удзельнікаў акцыі ў дварах альбо на вуліцах. Гэта якраз тое, што журналісты дый самі актывісты падобных акцыяў называюць найчасьцей „хапуном“.

Хапун — гэта калі бяруць усіх без разбору, не зважаючы, хто ўдзельнік, а хто проста цікаўны мінак. Калі на працягу дня некалькі сябраў Цэнтравы-баркаму атрымліваюць позвы ў пракуратуру альбо затрымліваюцца ў аўта-мабілях, гэта таксама *хапун*, толькі трошкі іншага кшталту.

Самы вялікі і страшны *хапун* адбываўся ў Беларусі ў 1930-ыя гады, калі ўначы чорныя варанкі вывозілі людзей назаўсёды. Калі ў канцы 1980-ых сталі шырока гаварыць пра маштабы сталінскіх рэпрэсіяў, слова „хапун“ у гэтым кантэксце ўпершыню зьявілася ў беларускай прэсе.

Зразумела, што пяцітомны Тлумачальны слоўнік 1977–1984 гадоў выдань-ня ня кажа нічога пра сталінскія рэпрэсіі. *Хапун* мае там два наступныя зна-чэньні. Першае — тое, што і „хапуга“. Але другое значэньне ня можа ня ўразіць: хапун — атрад карнікаў. Слоўнік дае прыклад: „У вёскі пацягнуліся паліцэйскія і нямецкія атрады праводзіць аблавы... Гэтыя атрады называлі *хапунамі*“ (М.Лынькоў). Вось такія гістарычныя паралелі. А беларуска-ра-сейскі слоўнік Яна Станкевіча сягае яшчэ глыбей: „*Хапун* — паводле народ-нага павер'я: чорт, які хапае жыдоў у ноч пад Новы Год“.

Так што *хапун* мае багатае мінулае ў нашай мове і рэчаіснасьці. І, здаец-ца, багатую будучыню.

Хартыя

Вольга Караткевіч

Хартыя нясе з сабою дэкларатыўнасьць. *Хартыя* суадносіцца са словам *гра-мата* й паходзіць ад лацінскага *charta*, якое, у сваю чаргу, ад грэцкага *chartion*

— памяншальнае формы ад *chartes*, што азначае *папера*. Слова *chartion* у множным ліку і ёсць *хартыя*, такім чынам, шмат паперак ці дакумэнтаў.

Першапачаткова *хартыяй* называлі старажытны рукапіс або матэрыял, на якім пісалі, — папірус ці пэргамэн. У першых нашых летапісах ужо фігуравала гэтае слова — *хартыя*. У сярэднявеччы слова *хартыя* азначала дакумэнт, грамату, якая давала або пацьвярджала правы або вольнасьці.

Добра вядомая „*Вялікая хартыя вольнасьцяў*“ — грамата, паводле якой ангельскі кароль Джон Безьямельны ў 1215 годзе змушаны быў прызнаць абмежаваны каралеўскае ўлады на карысьць фэўдальных баронаў. Ангельскі *чартызм* таксама ад *хартыі*. „*Народная хартыя*“ — гэта праграмны дакумант *чартызму*. Зь ёй ангельскія рабочыя ў сярэдзіне XIX стагодзьдзя патрабавалі роўнасьці.

У беларускі кантэкст XX стагодзьдзя слова *хартыя* прынесла хваля рэвалюцыяў. Слова *хартыя* займела патэтычны характар. Прыкладам, „*хартыя Леніна*“. І нават пазьтычны — вось што пісаў беларускі паэт Мікола Хведаровіч:

Раскрыты старонкі праўдзівых законаў,
Якія наш прадзед спрадвеку шукаў.
Праменныя літары зьзяюць іх сёньня
Славутаю *хартыяй* ленінскіх спраў.

Але ня „*ленінская хартыя*“ стала самай слыннаю ў XX стагодзьдзі. Найперш — *Хартыя*, або Статут Арганізацыі Аб'яднаных Нацыяў, прынятая падчас канфэрэнцыі ААН у Сан-Францыска. Гэтая *хартыя* ўвайшла ў моц 24 кастрычніка 1945 году.

„*Хартыя-77*“ была прынятая ў сьнежні 1976 году і абвешчаная 1 студзеня 1977-га. Гэта — ініцыятыва чэскіх і славацкіх апазыцыянэраў.

Пазьней у Эўропе паўстала яшчэ адная *хартыя* — беларуская „*Хартыя-97*“. Яна дзейнічае як грамадзкая ініцыятыва і выступае ў абарону незалежнасьці Беларусі і павагі да правоў чалавека. Наша *„Хартыя-97“* вельмі дэмакратычная — там нават няма кіраўнічага бюро. Усе актывісты й актывісткі называюцца *хартмэнамі*.

Хата

Сяргей Шупа

Слова *хата* фіксуецца ў народных гаворках толькі трох моваў — беларускай, украінскай і польскай. Ягоная дарога да нас была вельмі даўгая і таямнічая — дасьледнікі выводзяць ягонае паходжаньне ці то з старажытнавугорскай мовы, куды яно трапіла з мовы авэстыйскай, ці то з гоцкай.

Для беларусаў слова *хата* зрабілася адным з самых родных і дарагіх. *Хата* — нешта цёплае, роднае, блізкае і зразумелае, у адрозьненьне ад халодных абстракцыяў кшталту „народ“, „дзяржава“, „айчына“. *Свая хатка як родная матка. Як у сваёй хатцы* — кажа беларус пра месца, дзе адчувае сябе добра і ўтульна.

З *хаты* пачынаецца гаспадарка і гаспадар. *Хата* — галоўны асяродак існаваньня, прастора назапашваньня жыцьцёвых скарбаў. *Хата* — гэта канкрэтны пункт лучнасьці чалавека зь зямлёю. *Хата* бароніць ад варожага сьвету, ад прыродных і чалавечых стыхіяў, аднак часам гаспадар мусіць ісьці ў сьвет, каб бараніць сваю *хату* і тое, што ў ёй.

Яшчэ ў сярэдзіне XX стагодзьдзя сялянская *хата* была пераважным тыпам жытла беларусаў. З прыходам урбанізацыі беларусы паперасяляліся ў